

У.Я. Садова, Р.Т. Теслюк

Тенденції зміни людності міст Західного регіону України: чинники функціональної трансформації

Досліджено динаміку людності міст Західного регіону України в розрізі їх функціональних типів. Вказано на головні чинники зміни функцій міст. Ключові слова: функціональні типи міст, людність міст, Західний регіон України.

Постановка проблеми. Сучасні акценти на модернізації країни, регіональному розвитку та розробленні ефективних інноваційних економічних моделей вимагають посиленої уваги науковців до проблем визначення відривних пунктів та своєрідних ядер, осередків цих процесів. На всевітній конференції у Стамбулі (Хабітат-II, 1996) центральним чинником соціального та економічного розвитку людства було визнано місто [12, с. 32]. Пізніше це було закріплено низкою документів міжнародного рівня [12, с. 32-33]. Про увагу до зміни ролі міст у сучасних економічних системах свідчить доповідь, присвячена стану центрально- та східноєвропейських міст за 20 років реформ [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу розвитку міст в контексті виконання ними певних господарських функцій було приділено у працях М. Баранського, П. Коваленка, В. Ковтуна, Л. Корецького, Г. Лаппо, Є. Маркова, Ю. Пітюренка, Є. Перцика, В. Покшишевського, В. Рибалки, А. Степаненка, Б. Хорева та ін. В сучасних умовах типізацію українських міст представлено у фокусі наукових досліджень Б. Адамова, Ф. Заставного, А. Мельник, І. Салія, О. Середи, О. Шаблія, С. Шульця та інших науковців.

В умовах планової командно-адміністративної системи розвиток міст був важливою складовою просторового планування господарської діяльності. Радянський період розвитку поселень загалом характеризувався адміністративними рішеннями, що визначали розвиток конкретних поселень з точки зору їх перспективності та місця у всесоюзному господарстві. Господарська спеціалізація міст визначалася на державному рівні. Як правило, у цей період розвиток міст був детермінований непохитним курсом індустріалізації радянської економіки. Тому зі здобуттям незалежності в Україні мешканці багатьох міст, що орієнтувались на промислове виробництво, залежне від зв'язків з іншими регіонами всього СРСР, почали пожинати плоди недалекоглядності економічної

© У.Я. Садова, Р.Т. Теслюк, 2013.

політики влади та пріоритетів загальносоюзних інтересів над інтересами самих мешканців створюваних та існуючих міст.

Оминаючи опис існуючих підходів до типізації міст за функціями (детальний їх аналіз подано у [2]), у даному дослідженні усі міста Західного регіону (ЗР) України віднесено до таких типів: багатофункціональні, промислові, промислово-аграрні, аграрно-промислові, промислово-транспортні та рекреаційні. Ця класифікація міст базується передусім, на співвідношенні зайнятих у містоутворюючих та містообслуговуючих галузях, що, у зв'язку із більш ніж двадцятирічним розвитком в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні, звичайно, вимагає перегляду їх функцій та аналізу трендів господарського розвитку, про що говориться ще у Генеральній схемі планування території України [4].

Мета роботи. Метою даної публікації є висвітлення неоднорідності динаміки людності міст різних функціональних типів у регіональному масштабі та виокремлення на цій основі головних чинників трансформації функцій міст Західного регіону.

Виклад основного матеріалу. Для адекватного оцінювання сучасної економічної, соціальної, демографічної та екологічної ситуації у містах потрібен постійний моніторинг змін у відповідних сферах. За розрахунками Г. Підгрушного та Ю. Качаєва [11], соціально-економічний розвиток (СЕР) міст суттєво відрізняється в залежності від їхньої функціональної спеціалізації. Найвищий рівень СЕР у багатофункціональних центрах (1,35), більший за середньоукраїнський показник (1) мали лише рекреаційні міста (1,07). Натомість значно нижчим індекс виявився у господарських центрах місцевого значення (0,60), аграрних (0,70), промислових та транспортних (по 0,73) містах. Стосовно динаміки соціально-економічних показників за 2000–2007 рр., найшвидшими темпами відбувався розвиток рекреаційних міст та господарських центрів місцевого значення, найповільніше – промислово-транспортних та промислових міст [11, с. 84].

Загалом станом на 01.01.2013 р. у Західному регіоні (ЗР) України¹ проживало 10 672,2 тис. осіб. Тут розташовані 134 міста, в яких проживало 4 563,6 тис. осіб (у 1989 р. – 4 599,3 тис. осіб), а це 42,8 % всього населення регіону (табл. 1).

Нами проаналізовано приріст чисельності населення міст ЗР в період 1989–2012 рр. за головними функціональними типами міст.

¹ У даній статті під поняттям «Західний регіон України» розуміється територія Західного соціально-економічного району в межах восьми адміністративних областей – Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької.

Таблиця 1

Зміна чисельності населення міст Західного регіону України
(за функціональними типами) у 1989-2012 рр.*

Типи міст за величиною (на 01.01.13)		Кількість міст	Розподіл міст за функціональними типами								Чисельність населення, тис. ос.		Приріст (1989-2012 рр.)	
			багатофункціональні	промислові	промислово-аграрні	аграрно-промислові	промислово-транспортні	промислово-енергетичні	рекреаційні	1989	2012	тис. осіб	у %	
Дуже великі	500–1000	1	1	0	0	0	0	0	0	0	790,9	730,3	-60,6	-7,7
Великі	100–500	8	7	0	1	0	0	0	0	0	1557,4	1651,1	93,7	6,0
Середні	50–100	8	3	1	3	0	1	0	0	0	553,7	541,3	-12,4	-2,2
Малі	до 50	117	1	19	30	35	21	4	7	1697,2	1640,9	-52,2	-3,2	
у т. ч.	Людність групи, тис. осіб	20–50	27	0	3	9	4	8	2	1	808,8	796,4	-12,5	-1,5
		10–20	34	0	3	10	10	7	2	2	474,0	470,7	-3,3	-0,7
		5–10	42	1	5	9	18	6	0	3	364,2	329,8	-34,4	-9,4
		до 5	14	0	8	2	3	0	0	1	50,2	44,0	-6,2	-12,3
Усі міста ЗР України		134	12	20	34	35	22	4	7				-35,7	-0,7
Чисельність населення, тис. ос.		1989									4599,3			
		2012									4563,6			
Приріст		тис. ос.												
		%												

* Розраховано авторами за даними [1; 15].

З-поміж **багатофункціональних** міст (усі обласні центри регіону, Мукачево, Калуш, Коломия та Новоселиця) найбільшого скорочення населення зазнали Львів (-7,7%), Новоселиця (-7,3%), Коломия (-0,3%) та Ужгород (-0,6%). Незначний приріст характерний для Чернівців, Калуша та Мукачева. В цьому контексті зауважимо, що саме Закарпатська та

Чернівецька області, згідно з результатами проведеного у 2010–2012 рр. Інститутом демографії та соціальних досліджень опитування, належать до регіонів із найвищим рівнем зовнішньої міграції [10]. Натомість значно посилили свою роль в регіональній економіці і загалом метрополійний вплив Хмельницький, Рівне, Луцьк, Тернопіль, Івано-Франківськ (додатне міграційне сальдо з районами відповідної області). За їхньою багатофункціональністю слід відзначити зростання цих міст як освітніх центрів та осередків торгівлі.

Проведений аналіз підтвердив тезу про те, що найбільше потерпають від функціональних змін **промислові** міста. Лише 3 з них мають позитивний приріст – Новояворівськ (21,6%), Радехів (10,8%) і Рудки (10,3%). Натомість 7 міст Львівської області (Доброміль, Ходорів, Глиняни, Хирів, Угнів, Соснівка) зменшили чисельність населення від –12,5 до –23,5%. Усі вони не є райцентрами, звідси можна зробити висновок, що виконання адміністративних функцій дозволяє місту певною мірою пом'якшити негативний вплив руйнування структуроутворюючої економічної бази міста.

Будучи полюсами зростання у 60–90-рр. минулого століття, з розвалом господарських зв'язків та вичерпуванням родовищ корисних копалин, міста постраждали від дуже стрімкого спаду економічної бази. Зворотної міграції не відбулось, а темпи руйнування основних фондів, житлового та комунального фондів, соціально-культурних споруд, переданих на баланс міської влади, були надзвичайно стрімкими. Причому ситуація ідентична як у ЗР [9], так і на сході країни [3]. Зменшення трудових ресурсів навколишніх сіл, вилучення значних сільськогосподарських площ призвело до поступового занепаду сільськогосподарського виробництва на оточуючих територіях.

Поряд з тим, позитивним можна визнати досвід створення у Яворівському районі вільної економічної зони (1999 р.) [6, с. 167-169]. Саме Новояворівськ з-поміж промислових міст ЗР демонструє найвищий приріст населення у вказаний період.

Під час аналізу демографічної динаміки у 34 **промислово-аграрних** містах ЗР важливим виявився транспортний фактор. Дев'ять міст, що розміщені на перетині важливих транспортних сполучень демонструють додатній приріст населення – Старий Самбір (37,5%), Березне (12,0%), Бережани (8,6%), Миколаїв (7,6%), Золочів (3,9%), Броди (2,3%).

Багато промислово-аграрних міст, зокрема й середніх, відчули значні втрати людського потенціалу: Кіцмань (-28,2%), Корець (-21,7%), Хоростків (-19,9%), Берегове (-18,9%), Волочиськ (-18,2%), Заставна (-14,6%), Борислав (-13,8%), Самбір (-13,5%), Стрий (-9,6%), Хуст

(-8,5%). Це означає, що за час незалежності ці міста так і не зуміли стати субрегіональними лідерами, більшість з них не можуть використати власні конкурентні переваги для розвитку регіональної економіки. Загалом у цій групі відбулось найбільш значне абсолютне скорочення чисельності населення – -37,1 тис. осіб.

Позитивний приріст населення властивий майже третині (10 із 35) **аграрно-промислових** міст ЗР: Камінь-Каширському (22,2%), Мостиськам (17,3%), Шумському (9,7%), Надвірній (9,4%), Жовкві (7,5 %). Однак загалом саме ця група міст, в основі економічної бази якої поєднувалися аграрні та промислові функції, зазнала найвідчутнішого відносного скорочення населення (-6,0 %). Зокрема, особливо вирізняються міста південного сходу ЗР – Вижниця (-26,3%), Заліщики (-25,5%), Городенка (-25,5 %), Хотин (-21,1%), Сокиряни (-19,9 %), Снятин (9,9%).

Відносно кращою є ситуація у 22 **промислово-транспортних** містах. 3-поміж найбільших міст цього типу населення зросло у Винниках (32,3%), Острозі (21,1%), Чорткові (11,1%), Старокостянтиніві (5,2%), Ковелі (2,9 %) та Славуті (2,7 %). Протилежну ситуацію спостерігаємо у відносно великих транспортних центрах Шепетівці (-14,7 %), Здолбунові (-11,0 %), Долині (-9,1 %), Дубні (-6,8 %), Сарнах (-2,2 %). Зауважимо, що чинник природного розміщення для міст цього типу є був несприятливим стосовно демографічної динаміки – зменшилась чисельність населення Чопа (-6,7 %), Рави-Руської (-4,0 %), Судової Вишні (-2,3 %), Сарн (-2,2 %).

Дослідження динаміки населення міст України обґрунтовує підстави виокремлення окремого типу міст – **промислово-енергетичні**: це міста, які виникли та / або отримали головний поштовх до розвитку внаслідок спорудження та функціонування великих електростанцій (своєрідних «полюсів зростання»). У ЗР таких міста 4 – Кузнецовськ, Нетішин, Бурштин та Новодністровськ; чисельність населення в них за останні 23 роки зросла на 20,6 тис. ос. (24,6 %).

Досить несподіваним є результати аналізу демографічної динаміки в **рекреаційних** містах. Усі 7 малих міст цієї групи зазнали значного скорочення чисельності населення – сумарно на 10,9 тис. осіб, що склало -10,9 % усього населення цих міст. Найбільше скорочення відбулось у Моршині (-34,1 %), Тячеві (-17,5 %), Трускавці та Герці (по -10,1 %). Меншою мірою відбулося зменшення чисельності населення у гірських містах Закарпаття (Іршаві, Сваляві, Рахові), які відчувають притік сільського населення відповідних районів. Очевидно, що рекреаційні міста на сьогодні ще не повною мірою реалізують свій потенціал, а рівень доходів приватних об'єктів сфери охорони здоров'я мало впливає на якість життя мешканців самих міст.

Як зазначають автори аналітичної доповіді [12] стосовно розвитку малих міст України, «одним з важливих напрямів розвитку виробництва, збереження робочих місць ... має стати раціональніше та ефективніше використання ресурсів, що формують первинні конкурентні переваги цих населених пунктів. Це стосується передусім використання земельних, мінеральних і лісових ресурсів, комунікацій (транспортних, інформаційних), використання переваг економіко-географічного положення окремих регіонів, підвищення освітнього потенціалу та збільшення кількості кваліфікованої робочої сили у виробничому процесі» [12, с. 22].

До прикладу, стосовно міст Росії, Г. Лаппо та П. Полян одним із головних завдань їх стійкого розвитку вважають запобігання асиметрії у розвитку різних за величиною міст, а також між містами та довколишньою територією. Як зауважують вчені [8], «високі технології, ефективні системи розселення, висока якість міського середовища і, найголовніше, висока якість населення, можуть забезпечити рішення завдань при демографічних ресурсах, що скорочуються». Крім того, слід посилити ролі регіональних центрів та субцентрів, «полюсами росту» повинні стати наукові та науково-виробничі міста, пріоритетним слід визнати розвиток транспортної галузі [7; 8].

Висновки. Період переходу до ринкових відносин, позначений частими кризовими ситуаціями, суттєво змінив місце та роль міст в економіці країни та регіону, так і в життя міських мешканців. Ринкова трансформація зумовила зміну господарської структури міст, значне скорочення виробництва, та зменшення інтенсивності ведення сільського господарства, зокрема, занепад та «затухання» «полюсів росту» молодих промислових та промислово-аграрних міст. Усі ці процеси ініціювали занедбання соціальної сфери міст, суттєві обсяги зовнішньої міграції, переорієнтацію населення на зовнішні ринки товарів тощо.

Проведене дослідження виявило, що названі вище негативні умови та чинники в демографічному плані найбільше вплинули на аграрно-промислові та промислово-аграрні міста. Загалом на сьогодні слід виробити сучасні моделі економічного розвитку міст, які б повною мірою враховуючи чинники середовища, вартість землі та нерухомості. У багатьох випадках доцільним, за наявності відповідної сировинної бази, окремих елементів виробничої та соціальної інфраструктури, є повернення до господарської спеціалізації міста. Крім того, варто переглянути та розширити функціональність міст, диверсифікувати економічну діяльність у них та створити умови для самостійної зайнятості міського населення. Зокрема, багато міст з-поміж тих, які не віднесено до рекреаційних, володіють значним культурним та туристичним потенціалом, мають

умови для розвитку сфери спорту та дозвілля, це – потужні чинники інтенсифікації економічної діяльності загалом.

До пріоритетів розвитку міст Західного регіону слід також віднести і розвиток транспортної мережі та об'єктів транспортної інфраструктури. Функція логістичного центру вже зараз є притаманною багатьом містам, що традиційно вважались транспортними вузлами, це виступає суттєвим чинником розвитку всього регіону.

Наостанок зауважимо, що вирішення проблем міського розвитку лежить також у площині зміни адміністративно-територіального устрою країни та впровадження нових стандартів муніципального управління.

Список використаних джерел

1. Всесоюзная перепись населения 1989 года. – Т. 1. Ч 1. Табл. 3. Численность наличного населения союзных и автономных республик, автономных областей и округов, краев, областей, районов, городских поселений и сельрайцентров. – М. : Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР, 1990.
2. Герасимчук З.В. Особливості типології міст як передумова ефективного стратегічного управління їх розвитком / З.В. Герасимчук, О.В. Серeda // Економічний форум. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2012_1/index.htm.
3. Доценко А. Напрями трансформації систем розселення у гіперурбанізованому регіоні / А. Доценко, Г. Заваріка // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – № 7. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Chseg/2009_7/Index.htm.
4. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 р. № 3059-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 30.
5. Загальнодержавна програма розвитку малих міст, затверджена Законом України від 4 березня 2004 року № 1580-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>.
6. Куліш І.М. Особливості трансформації прикордонних селищ міського типу у міста / І.М. Куліш // Малі міста регіону: діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 4 (90). – 280 с. – С. 163-173.
7. Лаппо Г.М. География городов : учебн. пособие для геогр. ф-тов вузов. – М. : Туманит, изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 476 с.
8. Лаппо Г. Результаты урбанизации в России к концу XX века / Г. Лаппо, П. Полян // Режим доступу : http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/evolution/prostranstvo_goroda/results_urbanizatsii/.
9. Олексюк Г.В. Соціально-економічні засади розвитку шахтарських міст: дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / О.Г. Василюва ; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2002. – 235 с.

10. Позняк О.В. Регіональні особливості зовнішніх трудових міграцій населення України / матеріали з виступу на II Міжнародній науково-практичній конференції «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (Львів, 2-3 жовтня 2013 р.).
11. Підгрушний Г. Вплив інвестиційних чинників на соціально-економічний розвиток міст різних функціонально-господарських типів / Г. Підгрушний, Ю. Качаєв // Досвід та перспективи розвитку міст України : [зб. наук. пр.]. – 2009. – № 16. – С. 79-86. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/dprmu/2009_16/Zmist16.htm.
12. Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни: матеріали засідання «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2009. – 128 с.
13. Серета О.В. Особливості формування стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки міста / О.В. Серета // Зб. наук. праць Луцького нац. технічного університету. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – Луцьк, 2010. – Вип. 7 (27). – Ч.4. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_re/2010_7_4/index.htm.
14. Состояние европейских городов в переходной период. 2013. Подведение итогов за 20 лет реформ / Программа ООН по населенным пунктам ООН-Хабитат, 2013. – 256 с. – Режим доступу : <http://www.unhabitat.org/pmss/Publications.aspx>.
15. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2013 року : стат. зб. / Держ. служба статистики України. – К., 2013. – 112 с.
16. Шульц С. Л. Особливості формування міської мережі в Україні / С.Л. Шульц // Комунальне господарство міст : наук.-техн. зб. 2008. – № 82. – Вип.2. – С. 9-14. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/5804/> – Серія «Економічні науки».

Садова У.Я., Теслюк Р.Т. Тенденции изменения людности городов Западного региона Украины: факторы функциональной трансформации.

Исследована динамика людности городов Западного региона Украины в разрезе их функциональных типов. Указаны главные факторы изменения функций городов.

Ключевые слова: функциональные типы городов, людность городов, Западный регион Украины.

Sadova U.Y., Teslyuk R.T. Trends of changing in the population size of cities in Western Ukraine: factors of functional transformation.

The dynamics of quantity of cities population in Western Ukraine in context of its functional types is investigated. The main changing reasons for the cities functioning are indicated.

Key words: functional types of cities, cities population, Western Region of Ukraine.